

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه پیام نور

دانشکده الهیات و علوم اسلامی

مرکز تهران

پایان نامه

برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد

رشته اخلاق اسلامی

گروه اخلاق

عنوان پایان نامه :

نقش توکل در تحمل مصائب از دیدگاه قرآن

فاطمه هادی ندوشن

استاد راهنما : آقای دکتر محمد حسین مهدوی نژاد

استاد مشاور : آقای دکتر محمد رضا امینی حاجی آباد

بهمن ۱۳۹۰

تقدیم به :

تمامی عزیزانی که در راه تعلیم و تعلم من رنج
کشیده اند و در این راه سنگ صبور من بوده اند:

پدرو مادر گرامی و دلسوزم که در طول حیاتشان
همواره از عنایت و لطف آنها برخوردار بوده ام.

همسر صبور و مهربانم که در این مدت یار و
همراه من بود .

فرزندان عزیزم: که با تمام تلاش خود مرا در این امر
حمایت نمودند.

معلمین و استادان گرانقدری که همواره و امدار
محبتشان بوده و هستیم.

و به تمامی کسانی در راه علوم قرآن قدم برداشتند
به پاس زحمات بی دریغشان.

سپاس گزاری:

اکنون که به یاری حق، توانستم گامی ناچیز در راه علم بردارم، بر خود لازم می دانم که به مصداق حدیث

« من لم یشکر المخلوق، لم یشکر الخالق »

از عزیزانی که در تهیه و تدوین این رساله مرا یاری نمودند، سپاس گزاری نمایم،

استادان گرانقدر راهنما و مشاور آقایان: دکتر محمد حسین مهدوی نژاد و دکتر محمد رضا امینی حاجی آباد، که با شیوه های پسندیده، صادقانه کار راهنمایی و مشاوره ی مرا در این رساله بعهده گرفتند و هیچ گاه مرا از لطف و عنایت خود بی بهره نگذاشتند. از خداوند منان آرزوی توفیق و طول عمر و عزت و سربلندی را برای آنها خواستارم.

توکل سپردن کارها به خدا و اعتماد به لطف اوست. مقام توکل پایین تر از مراحل رضا، تسلیم و توحید است؛ توکل بر خدای سبحان ضامن همه امور است و خدا امور متوکلان را کفایت می کند.

نجات یافتن از ناراحتی ها، غم و اندوه، گشایش در گرفتاری و رزق، نصرت حق در غلبه بر باطل، هدایت از گمراهی به نور، رهایی از ترس، رهایی از شر منافقان و بد زبانان و تحمل آزار دشمنان در دفاع از دین خداوند، رها شدن از طوفان غریزه حب جاه و مال، رها شدن از مشکلات جنگ ها، تصمیم گیری ها، مهاجرت ها، بی کسی ها، بی پناهی ها، نیرنگها و فریبها و سرکشی های دشمنان، عصیان های مردم، اصلاح جامعه، اختلاف در داوری ها، دودلی ها، برتری جویی ها و... از مواردی است که در آیات قرآن با توکل به خداوند می توان از آنها رهایی یافت .

آفرینش انسان بنایی است که عناصرش را درد و غم و سختی و دشواری و بلا و ابتلا تشکیل داده است. این مصائب، پله های نردبان ترقی و رشد و تکامل هستند. و برخورد انسان اگر با مصائب و سختیها هماهنگ با دستورات حضرت حق باشد سعادت همه جانبه انسان در پرتو آن تضمین می گردد. توکل بعنوان عنصری از عناصر غیر معرفتی در معرفت آدمی نسبت به خود، خدا و عالم هستی تأثیری شگرف دارد. با چنین نگاهی است که تحمل مشکلات و سختیها که کلید حلّش به دست خداست بر او سهل و از آزمایش الهی که در قالب بلاها و مصائب رقم می خورد برایش آسان می گردد. و به سبب هموار کردن سختیها به مقامات عالیه ملکوتی نائل می گردد.

واژگان کلیدی : توکل، مصائب، صبر، رضا، قرآن

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
▪ مقدمه.....	۱
▪ فصل اول : کلیات و مبادی تحقیق.....	۳
۱-۱. تعریف مساله و بیان سوالهای اصلی تحقیق.....	۴
۲-۱. فرضیه های تحقیق	۵
۳-۱. روش تحقیق.....	۵
۴-۱. اهمیت مساله.....	۶
۵-۱. انگیزه ها و اهداف تحقیق.....	۷
۶-۱. پیشینه ی تحقیق	۷
۷-۱. مروری بر مباحث تحقیق.....	۸
▪ فصل دوم : مفاهیم محوری تحقیق	۹
۱-۲. اهمیت، معنا، حقیقت و درجات توکل.....	۱۰
۲-۲. مفهوم رضا.....	۱۶
۳-۲. رابطه رضا و توکل.....	۲۲
۴-۲. نمونه رضا در عاشورا.....	۲۴
۵-۲. مفهوم تسلیم.....	۲۵
۶-۲. مقام تسلیم.....	۲۷
۷-۲. رابطه تسلیم با توکل.....	۲۸
۸-۲. مفهوم توحید و رابطه آن بر توکل.....	۲۹
۹-۲. مفهوم مصیبت.....	۳۱
▪ فصل سوم: انواع مصائب از دیدگاه قران و جایگاه صبر در قبال مصائب	۳۴

- ۳-۱. انواع مصائب از دیدگاه قرآن..... ۳۵
- ۳-۲. جایگاه صبر..... ۴۱
- ۳-۳. مفهوم صبر..... ۴۴
- ۳-۴. فضیلت صبر و شکیبایی..... ۴۵
- ۳-۵. صبر بر ابتلا به مصائب..... ۴۸

■ فصل چهارم: نسبت مصائب با آزمایش های الهی، و راه پیروزی در برابر

- آزمایش ها از منظر قرآن ۵۱
- ۴-۱. سنت آزمایش ۵۲
- ۴-۲. امتحان از نظر لغت ۵۲
- ۴-۳. فلسفه مصائب ۵۳
- ۴-۴. رابطه مصائب و آزمایش ۵۷
- ۴-۵. فلسفه آزمایش های الهی..... ۵۸
- ۴-۶. ابزارهای آزمایش الهی ۶۲
- ۴-۷. راههای پیروزی در آزمایشها و مصائب و بلاها از دیدگاه قرآن ۶۳

■ فصل پنجم: جایگاه توکل در تحمل مصائب از دیدگاه قرآن..... ۷۵

- ۵-۱. جایگاه توکل بر تحمل مصائب در آیات قرآن..... ۷۶
- ۵-۱-۱. سوره طلاق آیه ۳ ۷۷
- ۵-۱-۲. سوره مائده آیه ۲۳..... ۸۱
- ۵-۱-۳. سوره آل عمران آیه ۱۲۲..... ۸۲
- ۵-۱-۴. سوره آل عمران آیه ۱۷۳..... ۸۴

- ۸۵..... ۵-۱-۵. سوره ملک آیه ۲۹.....
- ۸۷..... ۶-۱-۵. سوره نحل آیه ۴۱.....
- ۸۸ ۷-۱-۵. سوره عنکبوت آیه ۵۹.....
- ۹۰..... ۸-۱-۵. سوره ابراهیم آیه ۱۲.....
- ۹۳..... ۹-۱-۵. سوره الاحزاب آیه ۳.....
- ۹۵..... ۱۰-۱-۵. سوره الاحزاب آیه ۴۸.....
- ۹۸..... ۱۱-۱-۵. سوره توبه آیه ۱۲۹.....
- ۹۹..... ۱۲-۱-۵. سوره یونس آیه ۷۱.....
- ۱۰۱..... ۱۳-۱-۵. سوره نساء آیه ۸۱.....
- ۱۰۳..... ۱۴-۱-۵. سوره یونس آیات ۸۳-۸۵.....
- ۱۰۷..... ۱۵-۱-۵. سوره مائده آیه ۱۱.....
- ۱۰۸..... ۱۶-۱-۵. سوره انفال آیه ۴۹.....
- ۱۱۰..... ۱۷-۱-۵. سوره هود آیه ۵۶.....
- ۱۱۳..... ۱۸-۱-۵. سوره توبه آیه ۵۰.....
- ۱۱۵..... ۱۹-۱-۵. سوره ابراهیم آیه ۳۷.....
- ۱۱۶..... ۲۰-۱-۵. سوره یوسف آیه ۶۷.....
- ۱۱۹..... ۲۱-۱-۵. سوره آل عمران آیه ۱۶۰.....
- ۱۲۱..... ۲۲-۱-۵. سوره نحل آیه ۹۹.....
- ۱۲۳..... ۲۳-۱-۵. سوره انفال آیه ۶۱.....

۱۲۵.....	سوره الشورای آیه ۱۰.....
۱۲۶.....	سوره هود آیه ۸۸.....
۱۲۸.....	سوره تغابن آیات ۱۱-۱۲-۱۳.....
۱۳۰.....	نتیجه گیری.....
۱۳۶.....	فهرست منابع و مآخذ.....
۱۳۶.....	الف) کتاب ها.....
۱۴۰.....	ب) نرم افزارها.....
۱۴۱.....	چکیده انگلیسی.....

مقدمه

زندگی انسان ها در این جهان همواره دستخوش تغییر و دگرگونی است و در واقع مجموعه ای است از خوشی ها و ناخوشی ها، آسایش ها و سختی ها، درشتی ها و نرمی ها، پستی ها و بلندی ها البته شاید این تنوع و فراز و نشیب در زندگی برخی افراد کم تر و یا بیشتر از دیگران باشد.

سختی ها و بلاها ابعاد و اشکال مختلفی دارند و برای هرکسی بسته به شرایط زندگی و یا وضعیت روحی و یا اجتماعی او به گونه ای بروز می کنند بیمار شدن فرزند و یا دیگر نزدیکان او، از دست دادن کسی که با او انس گرفته است، مرگ خویشان و نزدیکان، مشکلات و گرفتاری های مالی، بلاهای طبیعی چون سیل زلزله، مشکلات شخصی همچون ناسازگاری با همسر، مشکلات همگانی همچون برخی مشکلات اقتصادی، ترس و وحشت، اسارت و محنت، فقر و تنگدستی، و خلاصه هر آنچه بتوان نام بلا و سختی یا مصیبت و ناگواری بر آن نهاد، همگی از دیدگاه انسان معتقد و دیندار معنا و مفهومی خاص دارند .

اگر کسی بخواهد به مشکلات و مصیبت‌ها فقط از زاویه جهان مادی و عوامل طبیعی نگاه کند، شاید دلیلی و یا اثری برای هر کدام از آنها بیابد. می‌توانیم بگوییم که فلانی مریض شد چون بهداشت را رعایت نکرد، فلان کس عزیزش را از دست داد چون او پیر و یا بیمار بود و دیگر نمی‌توانست به زندگی ادامه دهد، فلان کس ورشکست شد چون در تجارت خیره نبود، فلان کس ایمنی را رعایت نکرد پس خانه‌اش در آتش سوخت، و ... همچنین می‌توان برای رهایی از بار هر کدام از این ناگواری‌ها و برای چاره‌جویی چنین گرفتاری‌هایی، از همان زاویه مادی به آنها نگریم و سخن‌ها گفت اما از دید انسان خداشناس جهان هستی و هر آنچه در آن هست، معلول علتی والا و برتر است، خداوند علت همه علت‌هاست و جهان در دست قدرت اوست و او بر هر کاری تواناست چگونه باید از سختی و مصیبت، پنجره‌ای به سوی آرامش گشود؟ اگر بخواهیم مسائل را از نگاهی دنیایی بررسی و ریشه‌یابی نماییم راه‌های مقابله و برخورد با بلاها را نیز باید از همان دیدگاه به دست آوریم. اما اگر کسی از زاویه‌ای معنوی و روحانی به مشکلات و مصائب بنگرد چه باید بکند؟ چنین کسی چگونه باید از بلا و مصیبت پیشگیری کند و یا در صورت نزول بلا و سختی چگونه باید با آن روبرو شود؟ در جواب باید گفت یکی از راه‌های مقابله با بلاها و مشکلات با توجه به آیات قرآن توکل است انسان متوکل در همه امور زندگی خود، به خدای رحمان توکل می‌کند و عاقبت امور را به اراده قدرتمند او می‌سپرد و یقین دارد که خداوند از انسان‌های مؤمن مراقبت و دفاع می‌کند بدین سان از دغدغه‌ها رها می‌شود و در آغوش امن خدا احساس امنیت و آرامش می‌کند.

آری، انسان متوکل کسی است که تنها تکیه‌گاهش، ذات مقدس خدای یکتاست که بر سریر کاینات تکیه زده و عالم خلقت، با سرانگشت اعجازش در حرکت و تکاپوست. دست نیاز انسان متوکل همواره به سوی اوست و خوب می‌داند که با دعا و نیایش است که به حریم ملکوت راه می‌یابد و خدا به سرزمین قلبش، پا می‌گذارد. او سکان کشتی زندگی‌اش را به دست خدا سپرده است و چون تو را نوح است کشتی بان، ز توفان غم مخور.

انسان متوکل، خود و زندگی‌اش را به خدا سپرده و هر آنچه هست و نیست را به وی وا گذاشته و از این رهگذر به دنیایی از آرامش رسیده است.

خدا مدافع اوست و در سخت ترین لحظات زندگی، حضورش را بر وی عیان می سازد. کسی که به خدا توکل می کند و او را وکیل خود قرار داده است، از هر محکمه ای سرفراز پای بیرون می گذارد.

خدایا! بر تو توکل می کنم که مرکز پرگار آفرینشی و از تو مدد می جویم که یکتا مددکار عالمی. به درگاه تو پناه می برم که آفتاب سلطنت در قلمروی امپراتوری هستی، که هرگز غروب نمی کند.

فصل اوّل

کلیّات و مبادی تحقیق

۱- تعریف مساله و بیان سوالهای اصلی تحقیق

توکل آن است که انسان در همه کارها خود را جاهل و عاجز بداند و کار خود را به خدای علیم و قدیر واگذار کند. چنانکه گفته اند: "التوکل علی الله إنقطاع العبد فی جمیع ما یأمله من المخلوقین". توکل بر خدای سبحان ضامن همه امور است و امور متوکلان را کفایت می کند "و من یتوکل علی الله فهو حسبه"؛ زیرا او تنها وکیلی است که هر چه را اراده کند از روی علم و قدرت مطلق خود به انجام می رساند و هر حکمی بخواهد می کند "ان الله یتوکل علی ما یرید" و چون همه اسباب به او منتهی می شود او برای هر متوکلی کافی است. در مقام رضا که بالاتر از توکل است، نه تنها انسان تلاش می کند خدا از او راضی باشد، بلکه می کوشد به قضا و قدر خدا رضا بدهد. در مقام توکل انسان خواسته خود را اصل قرار می دهد و از خدا می خواهد بر اساس خواسته او عمل کند، ولی در مقام رضا خواسته خدا اصل و خواسته انسان فرع است. در مرحله تسلیم که از مراحل توکل و رضا بالاتر است، انسان از خود خواسته ای ندارد. باز مرحله ای بالاتر از تسلیم این است که انسان بفهمد چیزی را مالک نیست تا آن را به خدا بسپارد. وقتی به این مرحله رسید فقر محض او ظهور می کند.

توکل رکن ایمان (الکافی، ج ۲، ص ۴۷)، شرط عمل (آل عمران، ۱۵۹) و از صفات واقعی مؤمنان است (آل عمران، ۱۶۹-۱۷۳) و ربطی وثیق با توحید دارد (زمر، ۳۸). توکل مانع تسلط شیطان بر انسان (نحل، ۹۸-۹۹) و وسیله سهولت تحمّل مصائب است "قل لن یصیبنا إلا ما کتب الله لنا هو مولانا و علی الله فلیتوکل المؤمنون". علی (ع) می فرماید: کسی که به خدا توکل کند، مشکلات بر وی آسان می گردد و با سهولت به اسباب دست می یابد (غررالحکم، ص ۱۹۷). قرآن، مصائب را وسیله آزمایش می داند (آل عمران، ۱۶۶ و ۱۸۶). علی (ع) نیز می فرماید: بلاها برای ظالم تأدیب، برای مؤمنان آزمایش، برای پیامبران درجه، برای اولیاء کرامت و مقام است (بحارالانوار، ج ۸۱، ص ۱۹۸). قرآن راه های پیروزی در برابر آزمایش های الهی را توکل و صبر معرفی می کند و به گذرا بودن مصیبت ها و تاریخ گذشتگان به ویژه انبیا که چگونه مشکلات را پشت سر گذاشته اند، توجه می دهد.

سوالهای اصلی تحقیق

- ۱- مراد از توکل چیست، تفاوت معنایی آن را با مفاهیم رضا، تسلیم، و توحید چه می باشد؟
- ۲- با توجه به مجموع آیات قرآن، مصائب چند نوع است و جایگاه توکل و صبر در قبال آنها چیست؟
- ۳- نسبت مصائب با آزمایش های الهی چیست، راه پیروزی در برابر این آزمایشها از منظر قرآن کدام است؟
- ۴- نقش توکل در تحمل مصائب از دیدگاه قرآن چیست؟

۲- فرضیه های تحقیق

۱. توکل آن است که انسان در همه کارها خود را جاهل و عاجز بداند و کار خود را به خدای علیم و قدیر واگذار کند. مقام توکل پایین تر از مراحل رضا، تسلیم و توحید است؛ به گونه ای که در مقام توکل، خواسته انسان اصل و در مقام رضا، خواسته خدا اصل است و در مرحله توحید فقر محض انسان ظهور می کند.
۲. از مجموع آیات قرآن بر می آید که مصائب دو گونه است: مصائبی مانند مرگ و قسمتی از حوادث دردناک طبیعی که با طبیعت زندگی انسان سرشته شده و مصائبی که انسان به نحوی در آن نقشی داشته است. مصائب نوع اول همه به اذن خدا روی می دهد و تأثیر اسباب مصائب نوع دوم هم به اذن و علم اوست که اگر اراده کند هر سببی بی اثر می شود.
۳. در قرآن، مصائب وسیله آزمایش و کلید اجر و راه غلبه بر این مصائب گذرا، توکل و صبر به عنوان رکن ایمان و شرط عمل معرفی شده است.
۴. بر اساس آیات قرآن، توکل مانع تسلط شیطان بر انسان، عامل آرامش روحی انسان، و وسیله سهولت تحمل مصائب است.

۳- روش تحقیق

روش توصیفی، تحلیلی با استفاده از مطالعات کتابخانه ای و جستارگرایی رایانه ای

۴- اهمیت مساله

در این تحقیق دو موضوع مهم اخلاقی توکل و صبر بررسی شده است توکل مقامی بزرگ و بسیار اثر بخش در زندگی مومن است. بهترین کارها و عبادات جهت تقرب به خداوند حاصل توکل بر خداوند و طلب یاری از او حاصل می شود. در نگرش اسلام وینش قرآنی انسان باید در همه امور به خداوند توکل نماید و او را وکیل خود گرداند. انسان باید به اصل توکل توجه داشته و برای انجام هرکاری خداوند را در نظر بگیرد. توکل سپردن کارها به خدا اعتماد به لطف اوست از آنجا که علم خداوند بی پایان و توانائیش نامحدود است هنگامی که انسان توکل بر او می کند آرامش فوق العاده احساس می کند در برابر حوادث مقاوم می شود از دشمنان نیرومند و خطرناک نمی هراسد در سختیها خود را در بن بست نمی بیند کسی که بر خدا توکل نماید اعتماد به نفس و ایستادگی و مقاومت در برابر مشکلات می یابد احساس غنا و بی نیازی و عزت می کند. هنگامی که انسان آیه شریفه « و من یتوکل علی الله فهو حسبه » را زمزمه می کند، خود را سرشار از موفقیت و بی نیازی و امکانات می بیند و پیوسته راه خود را به سوی هدف ادامه می دهد. شخص متوکل اگر هم شکست بخورد، چون معتقد است خداوند قادر به فراهم ساختن اسباب موفقیت انسانهاست و مصالح آنها را بهتر از خودشان می داند، می پذیرد که شکست ظاهری به صلاح و نفع او بوده است، لذا از لحاظ روانی ضربه نخواهد خورد. از سویی دیگر توکل بر خدا نور امید بر دل می پاشد و به خاطر آن توان و استعداد انسان شکوفا می شود و خستگی راه بر او چیره نمی شود و در همه حال احساس آرامش می کند.

اگر کسی بگوید برای هیچ وقت در مسیر زندگی و حیات من، ناگواری و سختی و غم و اندوه پیش نخواهد آمد، ادعایی غیر منطقی است.

طبیعت حیات و زندگی، جاذب سختیها و پیشامدهاست. بافت حیات، بر دشواریها و رنج و تعب و مشکلات و مصائب است. آفرینش انسان بنایی است که عناصرش را درد و غم و سختی و دشواری و بلا و ابتلا تشکیل داده است. این رنجها و سختیها و دردها و مشکلات و ابتلائات و مصائب، پله های نردبان ترقی و رشد و تکامل هستند. برخورد انسان اگر با مصائب و سختیها و دردها هماهنگ با دستورات حضرت حق باشد سعادت همه جانبه انسان در پرتو آن تضمین می گردد.

جهان از خداست، انسان از خداست، رقم پرونده هر موجودی از خداست، حرکات منظم تمام موجودات از خداست و صحنه پهناور آفرینش از خداست، این انسان است که باید این واقعیات را با عمق قلب خود لمس کند تا تحمل مشکلات و سختیها که کلید حلش به دست خداست بر او آسان گردد و از آزمایش الهی سربلند بیرون آمده به مقام قرب و توحید صفاتی و افعالی و ذاتی برسد، و به سبب هموار کردن سختیها به مقامات عالیه ملکوتی نائل گردد.

چشیدن حقیقت توحید، آدمی را برای برخورد صحیح با مکاره و مشکلات آماده می کند و انسان را از این طریق به اوج کمال انسانی می رساند.

امیرالمؤمنین (علیه السلام) در خطبه متقین یکی از صفات برجسته اهل دل را صبر و حوصله و بردباری در مکاره و شدائد شمرده و مقام شکیبایی را کلید حل مشکلات و رسیدن به آسانی بعد از سختی دانسته است.

۵- انگیزه ها و اهداف تحقیق

هدف از انتخاب موضوع « نقش توکل در تحمل مصائب » علاقه وافر به تحقیقات قرآنی است. به علاوه، وجود برخی تحقیقات آن هم به طور غیر نظام مند و نامنقح باعث شد تا به انتخاب چنین موضوعی به نحو روش مند در پرتو آیات قرآنی ارائه شود.

۶- پیشینه ی تحقیق

در ارتباط با مفهوم توکل، حقیقت توکل و درجات آن مطالب زیادی در کتابهای اخلاقی بیان شده همچنین در کتابهای حدیث در باب توکل احادیث مختلفی از پیامبر (ص) و ائمه اطهار (ع) بیان شده است. در کتاب توکل و اثر آن در اجتماع نوشته آیت الله دستغیب به آیات قرآن در زمینه توکل و ارتباط آن با اجتماع از دیدگاه مفسران بررسی شده و جمع بندی و نتیجه گیری از سوی ایشان انجام شده است. کتابهایی مانند توکل به خدا راهی به سوی حرمت خود و سلامت روان که موضوع آن بیشتر جنبه روان شناسی توکل است. به موضوع توکل پرداخته است که به نوبه خود جدید است. در ارتباط با مصیبت و سختی ها و صبر نیز کتابهای مختلفی نوشته شده از جمله سختی ها و بلاها در

زندگی، صبر و شکیبایی دستاویز رستگاری. اما در کتاب نگاهی نو به نقش مصائب در زندگی انسانها در زمینه بلا و مراتب آن، مصائب معصومان، جایگاه مصائب نزد خدا و چه کارهایی در مصائب باید کرد مطالب جالبی بیان شده است ولی اثر یا نوشته ای در زمینه موضوع این رساله بصورت مستقل و نظام مند که مستقیماً به نقش توکل در تحمل مصائب پرداخته باشد وجود ندارد.

۷- مروری بر مباحث تحقیق

این پایان نامه که مشتمل بر کلیات و چهار فصل می باشد، ابتدا مفاهیم محوری تحقیق که شامل: توکل، رضا، تسلیم و مصیبت می باشد تعریف شده و ارتباط آنها با توکل بررسی شده است.

در فصل دوم انواع مصائب از دیدگاه قرآن آمده است و سپس جایگاه صبر و توکل در برابر مصائب آورده شده است؛ ضمن اینکه مفاهیم صبر، برخورد های مردم با مشکلات و مصائب و پاداش صابران نیز در این قسمت دیده می شود.

در فصل سوم که نسبت مصائب با آزمایش های الهی است، مفهوم آزمایش و فلسفه آن، رابطه مصائب و آزمایش الهی و فلسفه مصائب آورده شده است. و همچنین بررسی ابزار های آزمایش الهی در قرآن، راه های پیروزی در آزمایش و مصائب و بلاها از دیدگاه قرآن صورت گرفته است.

در فصل پایانی به موضوع اصلی تحقیق پرداخته شده است، بررسی ۲۶ آیه از قرآن که در آن از توکل سخن گفته است؛ در این آیات پس از بیان مشکلی خداوند مومنان را به توکل فراخوانده است این آیات به صورت جداگانه آورده شده و از تفاسیر گوناگون قسمت هایی که مربوط به موضوع است. انتخاب شده، مشکلاتی که بیشتر مربوط به زمان پیامبر (ص) است مربوط به جنگ ها، تصمیم گیری ها، مهاجرت ها، رزق و روزی، ترس، بی کسی، بی پناهی، نیرنگ و فریب و سرکشی ها، عصیان های مردم، مشکلات اصلاح جامعه، گمراهی قوم، اختلاف در داوری ها، دودلی ها، برتری جویی ها و... می باشد.

فصل دوم

مفاهیم محوری تحقیق

اهمیت، معنا، حقیقت و درجات توکل

توکل یکی از منازل بلند اخلاقی است که قرآن کریم در آیات فراوانی به آن ترغیب و تشویق کرده است از دیدگاه علمای اخلاق، توکل یکی از منجیات یعنی از عوامل نجات بخش آدمی و از مقامات مقربان درگاه الهی است درک و دریافت توکل، کار دشواری است. زیرا اگر آدمی از اسباب امور بهره نگیرد و آن را از میان برگیرد، در شریعت و سنت الهی طعن زده و اگر جز برای خدای سبحان، تاثیر استقلال قائل شود به بنیاد بینش توحیدی او خلل و نقصان راه یافته است خدای سبحان در قرآن کریم همه را به توکل فرا خوانده، توکل یکی از مراحل سیر صالحان الی الله است که خدای علیم و قدیر را به عنوان وکیل گزینش و پذیرش می کند و تدبیر و سرپرستی امور خویش را به او می سپارند.

خدای متعال می فرماید: « فَتَوَكَّلُوا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ » (مائده، ۲۳) اگر مؤمنید به خدا توکل کنید در این آیه خداوندبا صراحت می فرماید که معیار ایمان مومن، میزان توکل اوست. سپردن و نه واگذار کردن کار خویش به خداست.

قال الله تعالى: « وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ » (طلاق، ۳)

هرکس بر خداوند توکل و اعتماد کند خداوند او را کفایت کند.

وا از منظر قرآن متوکلان محبوب خدایند « إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ » (آل عمران، ۱۵۹) پس باید از مقامی تعظیم کرد که دارنده آن دوست خدا بوده و کفایت امورش بدست او باشد زیرا ثابت است کسی که محبوب خدا واقع شود به آتش غضب او گرفتار نمی شود و از مقام قرب او دور نمی گردد و حاجب و مانعی میان او و خدا نمی ماند.

قال الله تعالى: « أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ » (زمر، ۳۶) خداوند متعال کارهای بنده اش را درست می کند و او کافی به حال بنده است.

بنا براین کسی که دیگری را دست اندر کار خود بداند پشت به توکل کرده و این آیه مبارکه را تکذیب نموده.

حضرت رسول (ص) می فرماید: کسی که از دیگری روگردان و به خدا متوجه شود خدای متعال تمام احتیاجات او را تکفل می فرماید و از جایی که خبر ندارد بدو روزی می دهد و کسی که چشم به دنیا داشته باشد خدا او را به بیچارگی دنیا مبتلا می سازد. و همچنین فرمودند: کسی که می خواهد

خوشحال شود که از همه مردم ثروتمندتر است بایستی اعتمادش به آنچه نزد خداست بیشتر باشد از آنچه خود در تحت اختیار دارد. (فیض کاشانی، ۱۳۶۲، ص ۲۵۴)

در حدیثی از پیامبر اکرم(ص) می‌خوانیم از جبرئیل سؤال فرمود: توکل بر خداوند بزرگ چیست؟» عرض کرد: دانستن این است که مخلوق نه، زیانی می‌زند و نه سودی می‌رساند، و نه چیزی می‌دهد، و نه جلوی چیزی را می‌گیرد، و چشم امید برکندن از خلق. هر گاه بنده چنین باشد، دیگر به خاطر احدی جز خدا کار نمی‌کند و امید و بیمش جز به خدا نیست، و به احدی غیر از خدا طمع نمی‌بندد، و این همان توکل است. (ابن بابویه، ۱۳۸۹، ص ۴۳۵)

توکل به خدا، یکی از مفاهیم بنیادی در اخلاق و معارف اسلامی است. که همچون دیگر مفاهیم، تعاریف متعددی برای آن بیان شده است.

فیض کاشانی در تعریف توکل می‌گوید:

انسان مسلمان قلباً به خدا اعتماد داشته باشد و همه کارها را بحضرت واگذار نماید و از غیر او بطور کلی رو گردان باشد. (فیض کاشانی، ۱۳۶۲، ص ۲۶۱)

از نظر ملا احمد نراقی توکل چنین است:

« اعتماد کردن و مطمئن بودن دل بنده در جمیع امور خود به خدا و حواله کردن همه ی کارهای خود را به پروردگار و بیزار شدن از هر حول و قوه و تکیه بر حول و قوه الهی نمودن. حصول این صفت شریفه موقوف است بر اعتقاد جازم به این که هرکاری که در کارخانه هستی رخ می‌دهد، همه از جانب پروردگار است و هیچ کس را جز او قدرت بر هیچ امری نیست و حول و قوه ای نیست مگر به واسطه او، و تمام علم و قدرت بر کفایت امور بندگان از برای او است و غایت رحمت و عطوفت و مهربانی به هر فرد از افراد بندگان خود دارد. اعتقاد به این که بالاتر از قدرت او قدرتی نیست و فوق علم او علمی نیست. کسی که این اعتقاد را داشته باشد، دل او اعتماد به خدا می‌دارد و بس، و التفات به غیر او نمی‌کند؛ بلکه در امور خود ملتفت به خود نیز